

JACEK SZLACHTA

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

EUROPEJSKI WYMIAR POLITYKI MIEJSKIEJ W POLSCE

Abstract: European Dimension of Urban Policy in Poland. During the last decades we observe growing importance of cities for socio-economic development, what concern especially larger cities. Currently patterns of socio-economic processes are very different from those registered at the end of XX century. An important role in revival of cities played cohesion policy of European Union. Poland is an example of very well structured settlement system what could be used as an asset to avoid medium development trap for polish economy. In Poland issues of urban policy formulation are much better addressed in last generation of development strategies on central and regional levels.

Keywords: European cohesion policy, metropolitan areas, regional development, urban policy.

1. Rosnące znaczenie polityki miejskiej w świecie

Teza główna tego tekstu jest następująca: pozycja konkurencyjna Polski w świecie i Europie w nadchodzących dekadach będzie w istotnym zakresie zależna od sytuacji dużych miast polskich oraz od współpracy sieciowej pomiędzy dużymi miastami polskimi, pomiędzy dużymi miastami a innymi miastami, a także w układzie międzynarodowym.

Pojawia się oczywiście pytanie: dlaczego duże miasta są obecnie tak ważne? W całym świecie następuje stopniowo renesans metropolii, bowiem o ile w latach 60. i 70. ubiegłego wieku były one problemem i obciążeniem dla dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego, o tyle w XXI w. stały się lokomotywami procesów rozwojowych w różnych skalach przestrzennych: globalnej, kontynentalnej, krajowej i regionalnej. Pojawia się oczywiście pytanie z czego taka fundamentalna zmiana wynika. Najprawdopodobniej postęp i zmiany technologiczne, globalizacja, rozpowszechnienie informacyjnych i komunikacyjnych technologii ułatwiający dyfuzję procesów rozwojowych i różnych aktywności gospodarczych sprzyjały bardziej du-

zym miastom. Rejestrujemy powrót aktywności gospodarczej i ludności do śródmieść miast, a także rosnącą jakość współpracy pomiędzy różnymi samorządami w ramach obszarów metropolitalnych. Wiele wyjątkowych procesów i zjawisk istotnych dla rozwoju społeczno-gospodarczego pojawia się jedynie w metropoliach lub w ogóle nie występuje. Dlatego także doktryna i praktyka polityki rozwoju zmieniła się w ostatnich latach, wskazując na rosnące znaczenie czynników terytorialnych, kapitałów terytorialnych, procesów tworzenia sieci powiązań, przewartościowując percepcję znaczenia miast, w tym szczególnie dużych.

Na poprawę pozycji miast wpływ miał kolejny czynnik, jakim jest odporność na strukturalne i koniunkturalne zakłócenia procesów rozwojowych [Gawlikowska-Hueckel, Szlachta 2014; Gawlikowska-Hueckel, Szlachta 2016]. Miasta, w tym szczególnie duże, znacznie lepiej niż inne obszary poradziły sobie z kryzysem gospodarczym, jaki dotknął gospodarkę światową, w tym szczególnie Unię Europejską od 2007 r.

Metropolie europejskie, a tym bardziej polskie, są niewielkie w skali światowej, jeśli oceniamy ich skalę i znaczenie na podstawie liczby ludności. Są one jednak wiodące w świecie, jeśli akcentujemy funkcje metropolitalne lub też powiązania funkcjonalne. Pozycja dużych miast polskich w świecie i w Europie jest zadziwiająco dobra, jeśli weźmiemy pod uwagę pozycję wyjściową na początku transformacji, geopolitykę, czy też strukturę przestrzenną Unii Europejskiej. Jednak w dalszym ciągu ich siła oddziaływania na obszary i ośrodki położone na otaczających obszarach jest zbyt słaba, dlatego często formułowana jest teza, że metropolie wysysają potencjał z otaczających regionów przyczyniając się do degradacji małych i średnich miast. Miasta polskie są położone peryferyjnie w Unii Europejskiej co utrudnia sieciowanie, a rozwiązania właściwe gospodarce centralnie planowanej mają w dalszym ciągu wpływ na strukturę gospodarczą, społeczną i przestrzenną.

Zmiany w teoretycznych podstawach naukowych dotyczących rozwoju regionalnego oznaczały pojawienie się wielu wartościowych inspiracji dla wzmocnienia pozycji miast jako biegunów rozwojowych. Jej wyrazem były m.in. prace naukowe w trzech kluczowych nurtach teoretycznych: Krugmana i jego współpracowników dotyczące nowej geografii ekonomicznej [Fujita *et al.* 2001; Krugman 1995], Castellsa dotyczące przestrzeni przepływów [Castells 2008a, 2008b], a także Barki dotyczące polityki opartej na miejscach [Barca 2009]. Szczególne znaczenie praktyczne miały prace Banku Światowego [Gill 2010] oraz OECD [OECD 2009a, 2009b]. Bank Światowy opublikował raport zasadniczo dowartościowujący kluczową rolę miast w rozwoju społeczno-gospodarczym [The World Bank 2009]. OECD zaproponowała w 2009 r. nowy paradygmat polityki regionalnej. Zakłada on m.in. programowanie rozwoju w ramach obszarów funkcjonalnych, takich jak miasta i powiązane z nimi obszary. Monografie dotyczące różnych metropolii świata oraz polityk miejskich w różnych krajach OECD promowały nowe podejście do rozwoju społeczno-gospodarczego. Oznaczało to zasadnicze dowartościowanie wymiaru miejskiego różnych polityk publicznych, jakie nastąpiło nie tylko w 36 krajach należących do OECD.

2. Polityki Unii Europejskiej a miasta

Europejska polityka spójności od czasu reformy Delorsa z 1988 r. skupia ok. 1/3 wydatków budżetowych Unii Europejskiej. Polityka ta stała się dzięki temu podstawowym instrumentem oddziaływania na procesy rozwojowe w układach terytorialnych, służąc osiągnięciu wyższego poziomu spójności społecznej i gospodarczej. Instrumentami były: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny oraz Fundusz Spójności zwane Europejskimi Funduszami Strukturalnymi i Inwestycyjnymi (EFSI). Unia Europejska koncentrowała uwagę i fundusze na regionach najsłabszych, tj. takich, których produkt krajowy brutto na mieszkańca według parytetu siły nabywczej nie przekracza 75% średniej UE. Wspomagane to było terytorializacją aktywności Wspólnej Polityki Rolnej w ramach drugiego filaru tej polityki, który był dedykowany rozwojowi obszarów wiejskich, czemu w ostatnich latach służył przede wszystkim Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Programowanie działań rozwojowych i finansowania realizowane było w wieloletniej perspektywie czasowej, kolejne wieloletnie ramy finansowe UE dotyczyły lat: 1989-1993, 1994-1999, 2000-2006, 2007-2013 oraz 2014-2020, co umożliwiało skuteczne podejmowanie działań o strukturalnym charakterze. Tradycyjnie Unia Europejska zdefiniowała trzy wymiary ukierunkowanej przestrzennie interwencji strukturalnej: regionalny, miejski i obszarów wiejskich. Zdecydowanie preferowane były dwa wymiary dotyczące regionów oraz obszarów wiejskich. Oczywiście miasta, szczególnie największe, były beneficjentami znaczącego wsparcia finansowego z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności, co wynikało z jakości myślenia strategicznego, umiejętności przygotowania wniosków o stosownych parametrach, a także potencjału w zakresie współfinansowania funduszy europejskich.

Można oczywiście wyróżnić najważniejsze kamienie milowe dotyczące konceptualizacji polityki miejskiej Unii Europejskiej. W 2009 r. wszedł w życie Traktat Lizboński wprowadzający jako trzeci wymiar spójności obok gospodarczej i społecznej także terytorialną [European Union 2007]. Interpretacja spójności terytorialnej przez różnych aktorów europejskich jest bardzo zróżnicowana. Nie ma jednak wątpliwości, że polityka miejska jest jednym z kluczowych sposobów wdrażania spójności terytorialnej. W czerwcu 2010 r. przyjęto *Strategię Europa 2020* jako podstawę wszystkich działań w kolejnej dekadzie [European Commission 2010]. Strategia ta oznaczała znaczne przesunięcie środków i priorytetów z działań prospójnościowych na rzecz aktywności zorientowanych na wzrost konkurencyjności. Naturalnym miejscem koncentracji większości takich działań stały się większe miasta europejskie. Wyrazem dowartościowania polityki miejskiej w Komisji Europejskiej stała się modyfikacja nazwy Dyrekcji Generalnej REGIO na Dyrekcję Generalną Polityki Regionalnej i Miejskiej, jaka nastąpiła od 1 grudnia 2012 r. Szczególne znaczenie miały prace programu ESPON, dokumentujące różne możliwości i przewagi wynikające z policentryczności systemu osadniczego Europy oraz siły ekonomicznej i społecznej jej miast także w per-

spektywicznym horyzoncie czasowym [*European Spatial Planning...* 2014; Szlachta 2013]. Aktywność skierowaną na miasta promował nie tylko Parlament Europejski, ale także Komitet Regionów [*European Parliament* 2015].

Kolejnym kluczowym elementem stał się Pakt Amsterdamski z maja 2016 r. określający dwanaście podstawowych tematów Agendy Urbanistycznej UE. Są to: miejsca pracy i umiejętności w lokalnej gospodarce, ubóstwo miejskie, mieszkalnictwo, włączenie społeczne migrantów i uciekinierów, zrównoważone wykorzystanie terenów i rozwiązania przyjazne dla środowiska, gospodarka cyrkularna, adaptacja do zmian klimatycznych, zmiana energetyczna, mobilność miejska, jakość powietrza, zmiana dygitalna, innowacyjne i odpowiedzialne zamówienia publiczne [*European Commission* 2016]. Ta trochę eklektyczna lista ilustruje problemy i potencjały rozwojowe miast europejskich w końcu drugiej dekady XXI w.

Naturalną konsekwencją tych zmian były zasadnicze modyfikacje priorytetów i kierunków interwencji europejskiej polityki spójności wprowadzone od stycznia 2014 r.. Najważniejszym nowym instrumentem stały się Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ZIT), służące katalizowaniu współpracy pomiędzy różnymi jurysdykcjami terytorialnymi. Korzystanie ze środków Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (EFSI) wymagało przygotowania strategii dla obszaru ZIT oraz wynikających z niej projektów podejmowanych na obszarze jednostek terytorialnych wchodzących w skład ZIT. Tego typu współpraca miała największe znaczenie i korzyści w przypadku dużych miast i otaczających je obszarów, które są z nimi funkcjonalnie powiązane. Inną ważną innowacją wprowadzoną w programach na lata 2014-2020 stało się podjęcie kwestii kompleksowej rewitalizacji w miastach, uwzględniającej wymiar gospodarczy, społeczny, przestrzenny i środowiskowy.

Konsekwencje przewartościowań na rzecz polityki miejskiej w Unii Europejskiej są następujące:

1. Pozytywna percepcja rosnącego znaczenia miast dla dynamizowania rozwoju społeczno-gospodarczego Europy opartego na nowoczesnych czynnikach wytwórczych, co oznacza przesunięcia alokacji europejskiej polityki spójności na rzecz konkurencyjności i innowacyjności, a rola miast jest w tym przypadku kluczowa.
2. Oczekiwania dotyczące przygotowania przez kraje członkowskie dokumentu dotyczącego krajowej polityki miejskiej.
3. Priorytet dla rozwoju funkcji metropolitalnych.
4. Rosnąca świadomość znaczenia wspierania współpracy miast w różnych układach terytorialnych i funkcjonalnych.
5. Rosnąca świadomość potrzeby zasadniczej poprawy w zakresie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych z największych ośrodków miejskich.
6. Wprowadzenie zintegrowanego programowania rozwoju społeczno-gospodarczego miasta i powiązanego z nim obszaru funkcjonalnego.

Trudno jest oczywiście już obecnie szczegółowo prognozować kształt europejskiej polityki spójności w kolejnym wieloletnim okresie programowania dotyczącym lat 2021-2027. Jednak już w maju 2018 r. Komisja Europejska przedstawiła zarówno projekt rozporządzeń, jak też propozycje dotyczące alokacji środków w układzie rzeczowym i terytorialnym. Propozycje te wskazują na intencję dalszego przesunięcia środków EFSI z działań służących spójności na rzecz aktywności służących konkurencyjności, co umacnia pozycję większych miast jako beneficjentów europejskiej polityki spójności. Niepokojącym trendem jest przesuwanie alokacji funduszy z formuły zarządzania dzielonego pomiędzy państwem członkowskim a Komisją Europejską na rzecz zarządzania centralnego z poziomu europejskiego, co sprzyja najsilniejszym ośrodkom.

3. Polityka miejska UE w Polsce

Kluczowym odniesieniem dla europeizacji polityki miejskiej w Polsce stał się proces integracji europejskiej, czego wyrazem był układ o stowarzyszeniu, jaki został podpisany w grudniu 1991 r., który został ratyfikowany w czerwcu 1992 r. Stworzył on prawną i merytoryczną podstawę do procesów integracyjnych Polski z Unią Europejską. Następnie była to akcesja Polski do Unii Europejskiej, jaka nastąpiła 1 maja 2004 r. Ten pierwszy układ oznaczał stopniowe wprowadzanie prawa europejskiego (*acquis*) oraz możliwość korzystania ze środków przedakcesyjnych (Phare i inne programy). Ten drugi układ oznaczał m.in. możliwość korzystania z Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych służących spójności gospodarczej i społecznej, wprowadzenie korzyści wynikających z czterech swobód, a także kreowanie miękkiej granicy z innymi państwami UE (Schengen) co umożliwiło ekspansję eksportu towarów i usług pochodzących z Polski na rynek Unii Europejskiej.

Istotne znaczenie dla kształtowania pozycji miast polskich miała reforma ustrojowa wprowadzona na początku lat 90. XX w., w wyniku której tworzono samorządy na poziomie lokalnym miast i gmin. Drugi etap tej reformy został zrealizowany od 1 stycznia 1999 r., co oznaczało powołanie samorządów na poziomie powiatów i województw. Atrybutami tych reform stały się wybieralne ciała przedstawicielskie na poziomie lokalnym i regionalnym oraz budżety jednostek samorządu terytorialnego na wszystkich poziomach – lokalnym i regionalnym. Stopniowej konceptualizacji polityki miejskiej w Polsce sprzyjało aktywne zaangażowanie OECD, zarówno w przygotowanie raportów na temat polityki regionalnej Polski [*OECD 2008*], jak też założeń polityki miejskiej [*OECD 2011*].

W Polsce po akcesji ukształtował się model dualnego programowania rozwoju społeczno-gospodarczego. W ramach planowania przestrzennego podjęte zostały prace nad kolejną *Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK)*

o horyzoncie czasowym do roku 2030. Została ona przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. [*Ministerstwo Rozwoju Regionalnego* 2011]. Poprzedzona była publikacją eksperckiej *KPZK* do roku 2033 [Korcelli *et al.* 2010]. W eksperckiej *KPZK* pojawił się koncept sieciowej metropolii obejmującej najważniejsze ośrodki miejskie kraju, które mają decydujący wpływ na trajektorię rozwojową Polski. *Nota bene* koncepcja takiej metropolii sieciowej pojawiła się także na poziomie europejskim. Na tej podstawie w *KPZK 2030* sformułowano tezę o potrzebie rozwijania sieci metropolii. Natomiast na poziomie regionalnym powstawały kolejne edycje Planów Zagospodarowania Przestrzennego Województw. Jednak przełożenia *KPZK* i pozostałych dokumentów dotyczących planowania przestrzennego na kształtowanie polityk publicznych było znikome, a więc pozostawały one raczej dokumentacją intencji światłej władzy publicznej oraz stanu wiedzy na temat przestrzennych aspektów procesów rozwojowych.

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej pojawił się nowy nurt średniookresowego programowania rozwoju społeczno-gospodarczego [*Ministerstwo Rozwoju Regionalnego* 2012]. Została przygotowana także *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego. Regiony, miasta, obszary wiejskie* [*Ministerstwo Rozwoju Regionalnego* 2010]. Dokumenty te nawiązywały do wieloletniego programowania rozwoju w ramach europejskiej polityki spójności. Identyfikowały one różne klasy miast ze względu na wielkość i pełnione funkcje. Na poziomie krajowym powstały przynajmniej dwie generacje takich dokumentów, które stanowiły podstawę do programowania środków EFSI w Polsce w postaci ramowego porozumienia z Komisją Europejską oraz programów operacyjnych [*Ministerstwo Rozwoju i Inwestycji* 2016]. Na poziomie wojewódzkim powstały w sumie trzy generacje średniookresowych strategii regionalnych (pierwsza bezpośrednio po powołaniu nowych województw). Stały się one podstawą do konceptualizacji regionalnych programów operacyjnych na lata 2007-2013 i 2014-2020. Znaczenie środków UE wynikało z faktu, że ok. 60% inwestycji publicznych w Polsce w tych dwóch okresach programowania było finansowane ze środków EFSI. Istotną rolę odgrywały samorządy województw zarządzające ok. 40% alokacji przeznaczony dla Polski. Miasta Polski, szczególnie największe, stały się po akcesji znaczącymi beneficjentami europejskiej polityki spójności. Dodatkowo w okresie programowania 2014-2020 wprowadzone zostały wspomniane już wcześniej ZIT, zorientowane w pierwszej kolejności na współpracę w ramach obszarów funkcjonalnych 18 ośrodków wojewódzkich. Miastom służyły także programy kompleksowej rewitalizacji. W obydwu tych okresach pojawił się specjalny program operacyjny dedykowany Polsce Wschodniej. Jednym z priorytetów tego programu stało się wzmocnienie pięciu stolic województw, co zasadniczo poprawiało parametry miejskiego systemu osadniczego Polski.

Mimo to, że zarówno na poziomie krajowym, jak też regionalnym coraz szerzej adresowana była polityka miejska brak było dokumentu podejmującego kompleksowo kwestię rozwoju miast Polski. Jakościowa zmiana nastąpiła pod wpływem inspi-

racji płynących z OECD i Unii Europejskiej w 2015 r., gdy pierwszy taki dokument został przyjęty przez Radę Ministrów [*Ministerstwo Rozwoju i Inwestycji* 2016]. Horyzont czasowy Krajowej Polityki Miejskiej to rok 2023 co dokumentuje zgodność z wieloletnim programowaniem rozwoju w Unii Europejskiej (zasada n+3). Warto jest zauważyć, że w niektórych województwach podjęto prace nad studiami dotyczącymi regionalnej polityki miejskiej.

Dokument Krajowej Polityki Miejskiej (KPM) składa się z sześciu części, w których uwzględniono: wizję polskich miast, rolę KPM, cele strategiczne i specyficzne KPM, tematyczne obszary KPM, system wdrażania KPM, a także monitoring wdrażania KPM. Jako tematyczne obszary istotne dla miast polskich określono: kształtowanie przestrzeni, partnerstwo publiczne, transport i mobilność miejską, gospodarkę niskoemisyjną i efektywność energetyczną, rewitalizację, politykę inwestycyjną, rozwój gospodarczy, ochronę środowiska i adaptację do zmian klimatycznych, demografię, a także zarządzanie obszarami miejskimi. Wszystko to powinno prowadzić do wysokiej jakości życia na obszarach miejskich. Mimo swojego eklektycznego charakteru Krajowa Polityka Miejska może być oceniana jako pierwszy krok w dobrym kierunku. Warto zauważyć, że obecnie obowiązujący dokument programowy *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju* szeroko adresuje problemy miast, widziane przede wszystkim jako bariery, które trzeba pokonać, przesuując akcenty na małe i średnie miasta [*Ministerstwo Rozwoju i Inwestycji* 2017].

Wydaje się, że przyszłe prace analityczne dotyczące miast warto skoncentrować na następujących problemach:

1. Co powinniśmy robić, aby wykorzystać potencjał dużych miast dla modyfikacji na korzyść dynamizacji trajektorii rozwojowych Polski i jej regionów?
2. Jakie oczekiwania powinniśmy sformułować odnośnie do europejskiej polityki spójności po 2020 w zakresie wspierania: sieciowania, dyfuzji procesów rozwojowych, współpracy w ramach obszarów metropolitalnych, kompleksowości podejścia (rewitalizacja drugiej generacji)?
3. Rosnące znaczenie mają powiązania funkcjonalne typu Warszawa-Kraków, ale w dalszym ciągu istotne są powiązania wynikające z bliskości geograficznej typu Kraków-Katowice. Kluczowe pytanie to, w jaki sposób powinniśmy stymulować (budować) przestrzeń powiązań w różnych skalach terytorialnych?
4. Jaka powinna być specyfika kształtowania różnych typów powiązań: gospodarczych, społecznych, środowiskowych, kulturowych itd. i jak osiągać niezbędne efekty synergiczne?

Udzielenie poprawnej odpowiedzi na te pytania pozwoli na wykorzystanie potencjału miast i policentryczności sieci osadniczej dla rozwoju społeczno-gospodarczego Polski po 2020 r, także wykorzystując europejską politykę spójności. Jak już stwierdzono wcześniej Unia Europejska przystąpiła bowiem do conceptualizacji rozwiązań polityki spójności i innych polityk europejskich w kolejnym wieloletnim okresie programowania budżetu dotyczącym lat 2021-2027.

Literatura

- Barca F., 2009, *An Agenda for a Regional Cohesion Policy. A Place Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report prepared at the request of D. Huebner, Commissioner for Regional Policy, Brussels.
- Castells M., 2008a, *Siła tożsamości*. PWN, Warszawa.
- Castells M., 2008b, *Spoleczeństwo sieci*. PWN, Warszawa.
- European Commission, 2010, *Communication to the European Council. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels 3.3.2010, KPM(2010) 2020 final.
- European Commission, 2016, *Urban Agenda for the EU*, Pact of Amsterdam, Amsterdam.
- European Parliament, 2015, *Developing an EU Urban Agenda*, Brussels.
- European Spatial Planning Observation Network, 2014, *Making Europe Open and Polycentric. Vision and Scenarios for the European Territory towards 2050*, Luxembourg.
- European Union, 2007, *Treaty of Lisbon*, Brussels.
- Fujita M., Krugman P., Venables A. J., 2001, *The Spatial Economy. Cities, Regions and International Trade*. The MIT Press, Cambridge – London.
- Gawlikowska-Hueckel K., Szlachta J. (red.), 2014, *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*. Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa.
- Gawlikowska-Hueckel K., Szlachta J., 2016, *The Vulnerability of Polish Regions to the Challenges of the Modern Economy*. *Gospodarka Narodowa*, 4: 23-46.
- Gill J., 2010, *Regional Development Policies: Place-based or People-centred*. The World Bank, Washington D. C., October.
- Korcelli P., Degórski M., Drzazga D., Komornicki T., Markowski T., Szlachta J., Węclawowicz G., Zaleski J., Zaucha J., 2010, *Ekspercki projekt koncepcji przestrzennego zagospodarowania Kraju do roku 2033*, Studia KPZK PAN, t. CXXVIII, Warszawa.
- Krugman P., 1995, *Development, Geography and Economic Theory*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju Regionalnego, 2015, *Krajowa Polityka Miejska 2023*, Warszawa.
- Ministerstwo Rozwoju i Inwestycji, 2016, *Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020. Umowa Partnerstwa*, Warszawa, grudzień 2015.
- Ministerstwo Rozwoju i Inwestycji, 2017, *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, Warszawa, luty.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2010, *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego. Regiony, miasta, obszary wiejskie*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca, Warszawa.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2011, *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania Kraju 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia, Warszawa.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2012, *Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo*, przyjęta przez Radę Ministrów 25 września 2012 roku, *Monitor Polski*, 22 listopada 2012 r., poz. 882.
- OECD, 2008, *Territorial Review OECD*. Poland, Paris.
- OECD, 2009a, *Regional Policy Challenges, New Issues and Good Practices*, Paris, 30-31 March.

OECD, 2009b, *How Regions Grow. Trends and Analysis*, Paris.

OECD, 2011, *Urban Policy Reviews, Poland*, Paris.

Szlachta J., 2013, *Europejskie terytorium 2050 jako nowa generacja programowania rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.

The World Bank, 2009, *World Development Report 2009. Reshaping Economic Geography*, Washington D.C.